

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ І МЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР НАСЛІДКІВ ГОЛОДОМОРУ 1930-Х РОКІВ В УКРАЇНІ

Висвітлюються методологічні, історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження соціальних травм, морально-психологічних і ментально-етичних наслідків організованого сталінським режимом масового голодомору-геноциду 1930-х рр. в Україні. Показано його руйнівний вплив на деформацію свідомості, нищення традиційної культури та духовності для українського народу. Звернуто увагу на успадкування українським суспільством постгеноцидного синдрому, ускладненого пам'яттю про трагічні жертви репресій і голодоморів, який виявляється у відчуттях страху, скривдженості, невпевненості, зневіри, в проявах меншовартості, малоросійства, маргінальності, безбожництва, агресивності.

Сформульовано низку пропозицій щодо подальшого дослідження проблеми, висловлено ряд практичних рекомендацій, спрямованих на подолання морально-психологічних і ментально-етичних наслідків голодомору як злочинної політики комуністичного режиму, на оздоровлення ментальності української нації, повернення до її традиційних рис шляхом активізації виховної та роз'яснювальної роботи.

Ключові слова: Україна, історія, методологія, голодомор-геноцид 1930-х років, селянство, ментальність, морально-психологічні та етичні травми, постгеноцидний синдром.

Науковий аналіз втрат українського народу внаслідок нечуваного в світовій історії штучного голодомору-геноциду 1932-1933 років, найбільшого злочину проти людства, організованого більшовицьким режимом, носить багатомірний характер, що потребує комплексного, міждисциплінарного підходу. До цієї проблеми ось уже понад вісім десятиріч прикована увага українських і зарубіжних істориків, демографів, правознавців, психологів, культурологів, зусиллями яких створено великих пласт документальних і наукових праць конкретно-історичного, історіографічного, демографічного характеру. Вони переконливо засвідчують, що окрім масштабних демографічних втрат (від 7 до 10 млн людських життів), він мав не менш нищівну морально-психологічну та ментальну складову, яка, на жаль, ще не отримала належного висвітлення в історіографії. Йдеться про комплекс соціально-психологічних і морально-етичних травм транзитного характеру, тобто таких, що спроможні успадковуватися і передаватися наступним поколінням, яких зазнала українська нація під руйнівним впливом голодомору-геноциду. Найвідчутнішим був удар голодної смерті по традиційній ментальності українців. Принагідно нагадаємо, що *менталітет* – це *своєрідна візитівка кожної нації і людини, образ її внутрішнього світу, спосіб мислення і світосприйняття, історично укорінений у свідомість, поведінку, психологію, традиції, побут і звичаї кожного народу. В менталітеті української нації акумулюється її душа і характер, самобутня мова і культура, вдача і моральні цінності, духовність і світоглядні орієнтири* [7, с. 7-8]. Йдеться про історично сформований комплекс рис, ознак, характеристик, які надають нації окремішності та неповторності, і багато рис зазнали травм і девальвацій під впливом складних конкретно-історичних умов – воєн, революцій, репресій, голодоморів. Виразником менталітету, його змісту є спосіб реагування спільноти або окремої людини на різні суспільно-політичні, соціальні, культурні та психологічні подразники.

У чому бачиться наукова і суспільно-політична актуальність означеної проблеми? Вона зумовлюється, з одного боку, посттоталітарним і постгеноцидним синдромом українського суспільства, ускладненим пам'яттю про трагічні жертви сталінських репресій і голодоморів, травмованою ментальністю, яка виявляється в проявах меншовартості, малоросійства, маргінальності, безбожництва, агресивності, а також у відчуттях страху, скривдженості, невпевненості, зневіри тощо. Доля багатьох із тих, хто вижив, їх нащадків нерідко виявлялася не менш трагічною і жахливою, ніж тих, хто помер у муках голодної смерті. Голод знецінював людину, принижував гідність, робив її жорстокою і безбожною. Деякі негативні явища, успадковані від минулого, підживлюються сучасною атмосферою, зумовленою агресією та експансією путінської Росії, окупацією нею частини території України, затяжною війною на Донбасі, а також соціально-економічною кризою, корупцією, рейдерством, криміногенною ситуацією тощо. З другого боку, попри наявність досить великого масиву наукових праць, присвячених голодомору і його наслідкам [3; 7; 12; 18-19; 23], ментальна складова трагедії часто зводиться лише до окремих аспектів моралі і психології, хоча поняття менталітету набагато ширше, особливо з погляду цивілізаційного та антропологічного підходу до історії.

Отже, мета пропонованої статті полягає в тому, щоб з'ясувати сутність і масштаби морально-психологічного та ментального сегментів руйнівних втрат української нації в умовах голодомору 1930-х років, розглянути форми успадкування травматизованої ментальності, її сучасні прояви, запропонувати деякі шляхи подолання негативних наслідків постгеноцидного синдрому.

Історіографічний огляд новітніх праць українських і зарубіжних дослідників голодомору, матеріалів наукових конференцій з цієї проблематики дає підстави стверджувати, що в них поряд із демографічними втратами дедалі більший акцент робиться не тільки на фізичній смертності, але й на масштабних соціально-психологічних і морально-етичних травмах мільйонів тих, хто залишився живим, їх нащадків у кількох поколіннях. Можна погодитися думкою Г. Капустян про те, що штучний голодомор як засіб упокорення української нації, організований більшовицьким режимом, призвів до глибинних психологічних травм, змін, деформацій культури і духовності української нації, її менталітету загалом, похитнув його традиційні засади [8, с. 179-190]. Як відомо, для традиційного менталітету українців характерні споконвічна любов до неньки-землі, прив'язаність до рідної оселі, готовність захищати свою домівку, родину, здоровий індивідуалізм, козацьке лицарство, хоробрість, нескореність, прагнення до свободи, жертвовність, працьовитість, емоційність, сентиментальність, чутливість, поступливість та ін. [13, с. 18-65]. Ці та інші риси історично сформованої традиційної ментальності нашого народу відображають його істотну відмінність від ментальності наших сусідів, зокрема росіян, на що майже 160 років тому вказував М. Костомаров у праці «Дві руські народності» [11]. Ще чіткіше цю думку висловив граф О. Толстой, апелюючи до історії України і Росії. Він наголошував, що є дві Русі. Перша – Київська, яка має свій корінь у світовій, по меншій мірі в європейській культурі. Це ідеї добра, честі, свободи, справедливості, які розуміла ця Русь так, як розуміє її весь західний світ. А є ще друга Русь – Московська. Це Русь тайги, монгольська, дика, звірина. Ця Русь зробила своїм національним ідеалом кроваву деспотію і дику жорстокість [24]. До цього можна додати, що вона сформувала й відповідну злочинну ідеологію кацапізму, осердям якої є насилля, підкорення, загарбання і пограбування чужих територій, привласнення та нищення духовних цінностей інших народів.

Із погляду методології, варто зазначити, що ментальний чинник простежується як з боку ініціаторів, організаторів і провідників злочину, тобто репресивної влади більшовиків і залучених нею виконавців, так і ще більше з боку його жертв – мільйонних верств українського селянства, робітництва, інтелігенції, дітей і підлітків. Тут зіткнулися носії двох цивілізацій, двох культур, двох світоглядів, зрештою двох менталітетів. До речі, цей аспект не менш актуальний і на тлі нинішньої війни путінського режиму проти України, його злочинної політики в окупованому Криму і контрольованих ним районах Донбасу, із погляду численних фізичних і психологічних втрат, яких зазнають українці в цьому кровопролитті. То ж у чому полягало ментальне протистояння в процесі голодомору, які його коріння і прояви?

Відповідь на це питання частково знаходимо у працях В. Борисенко, С. Дровозюка, В. Марочка, В. Сергійчука та ін. [1; 5; 14-16; 21], яку незаперечно доводять, що голодомор мав геноцидно-етнічне забарвлення, насамперед антиукраїнське. Хоч він зачепив й родини багатьох росіян, євреїв, поляків, молдован, вірмен, німців, греків, татар та інших етнічних груп, але незрівнянно найбільших втрат фізичних, моральних, психологічних і ментальних у першу чергу зазнали українці. А хто ж з погляду ментальності був у числі організаторів і виконавців злочину? Документи засвідчують, що, спираючись, зокрема, на люмпенізованих росіян, на тих, хто був ніким, а хотів стати усім, комуністичний режим намагався зробити своїм союзником і маргінальні верстви представників неросійського населення, включаючи грузинів, вірменів, євреїв, латишів, поляків і т.д., у т.ч. й частину українців-маргіналів із розмитою ментальністю – малоросів або хохлів. Можна згадати висловлювання одного із відомих комуністичних ідеологів про те, що вихідці з іногородців, наділені владою, нерідко ставали справжніми «держимордами», які самовіддано вислужувалися перед нею і з ненавистю ставилися до своїх одноплемінників. Вони й ставали носіями отої деформованої, так званої революційної, советської ментальності, яка характеризувалася войовничим безбожництвом, повним розривом із національними традиціями і моральними цінностями свого народу.

Аналіз сутності комуністичного режиму показує, що він успадкував все негативне, що тільки було можна, з арсеналу імперської політики царської Росії, насамперед золотоординський дух варвара та українофобію. Має рацію Г. Капустян, наголошуючи, що голод-геноцид 1933-го року був продовженням попередньої політики, тісно пов'язаної з системою репресивних заходів російського самодержавства, а згодом і радянського тоталітарного режиму, спрямованих на

фізичне і моральне знищення українського народу [9]. Як тут не згадати слова видатного російського філософа Г. Федотова, який писав, що з падінням Золотої орди ханська ставка була перенесена в Кремль [20]. Судячи із сучасної політики Кремля, створюється враження, що вона там залишилася до сьогодні.

У процесі осмислення руйнації української ментальності дуже важливо зважати на те, що вона проводилася в руслі загальної маргіналізації та люмпенізації суспільства під впливом його комунізації і насадження тоталітарним режимом азійської парадигми суспільного розвитку. Окремо варто вказати на такий чинник голодомору як нова хвиля українофобії, україноненависництва в свідомості російського більшовизму, яка роздмухувалася по мірі насадження режиму одноособової влади Сталіна, курсу на тотальну колективізацію, згортання політики коренізації та розгортання масових репресій під гаслом боротьби з українським націоналізмом і сепаратизмом [22]. До боротьби з мазепинством додавався пошук петлюрівців, агентів зарубіжних спецслужб. У політиці влади особливо проявилися такі ганебні риси як роздмухування класового антагонізму, ненависті, злопам'ятності та мстивості. Голодомор став замаскованою помстою українському селянству за його повстанський рух проти насадження більшовицького режиму, політики воєнного комунізму, за масовий спротив проведенню хлібозаготівель і насильницької колективізації. Доречно нагадати, що московське керівництво з підозрою ставилося навіть до власних партійних осередків в Україні, включаючи центральний комітет КП(б)У, час від часу проводячи чистки і змінюючи їх склад і лідерів за звинуваченням у втраті «революційної пильності» та «націонал ухильництва».

Зупинимося докладніше на змінах, яких зазнала українська ментальність уже за перше десятиріччя советського режиму. Це дасть змогу відповісти на питання, в якому психічному стані та з яким рівнем моралі й духовності прийшов український народ до цієї трагічної межі? По-перше, ще була жива пам'ять про голод 1921-1923 років, спричинений так званою «продрозверсткою» і масовим вивезенням хліба до Російської Федерації, змінювалися традиційне середовище проживання і генофонд нації шляхом масових репресій, депортацій, виселень і переселень в Україну неукраїнського населення, нищення національної еліти та заможного селянства, насадження комуністичної ідеології, воєвничого безбожництва і совкової свідомості. Паралельно пропагувалася так звана «советська цивілізація» [10, с. 359-361], ключовими цінностями якої мали слугувати марксистсько-ленінська свідомість, ненависть до класових ворогів, інтернаціоналізм, советський патріотизм, колективне мислення. По-друге, на практиці процвітали ігнорування прав і свобод громадян, бездуховність, псевдосправедливість, патерналізм, деградація особистості, психологія рабства, кар'єризм, бідність, корупція, контрабанда, злочинство та ін. По-третє, ідеологічна машина режиму, виправдовуючи насилля і репресії, активно і послідовно нав'язувала суспільній свідомості ідею загострення класової боротьби і формувала образ зовнішнього і внутрішнього ворога в особі світового імперіалізму та антирадянських дрібнобуржуазних і націоналістичних елементів, до яких відносилися і одноосібні селянські господарства [2, с. 4]. У такий спосіб наносився удар по традиційному українському індивідуалізму з метою витравити зі свідомості селян почуття господаря і віру у власні сили. Відомо, що в українців було особливо розвинуте почуття господаря і приватної власності, яке колективізація нівелювала і нищила. Українське селянство було оголошено ворожим комуністичній владі саме як носій приватновласницької психології та джерело націоналізму, тобто тих соціально-психологічних властивостей, що були перешкодою для формування сумнозвісної «нової людини».

Каральні органи та їхні підручні, демонструючи відданість сталінському режиму, масово знищували так званих класових ворогів, контрреволюціонерів усіх різновидів, націоналістів, інтелектуалів, залишаючись впевненими у правоті і законності своїх дій.

У середовищі дослідників нерідко виникає питання, чому з початком голоду дещо послабився опір, започаткований збройними виступами українського селянства проти більшовицької політики воєнного комунізму 1920-х років, курсу на суцільну колективізацію на початку 1930-х років, коли по різних округах прокотилися масові протести, повстання і навіть збройні виступи, зокрема на Поділлі, Подніпров'ї, Одещині та в інших регіонах. Причину ослаблення опору слід шукати як у посиленні репресій, масових арештів, висилань на Сибір, такі в ментальних змінах, у маніпуляції суспільною свідомістю. Влада, приступаючи до масового вбивства голодом, намагалася будь-якою ціною упокорити українських селян, поставити їх, за словами Сталіна, «на коліна», «викоренити антирадянські явища» «нищівним ударом», удалася до запровадження закону «про п'ять колосків», а також смертної кари за «хлібні справи», до занесення людей і навіть цілих сіл на

«чорні дошки», що було сигналом до їх знищення. Дослідники зазначають, що штучний поділ селян на бідняків, середняків і куркулів супроводжувався їх зіткненням між собою на «класовому фронті», на протиставлянні «своїх» і «чужих». Аналізуючи співвідношення сил влади і українського селянства на той час, Л. Коваленко писала: «Селянство було обезглавлене злочинною кампанією «розкуркулювання» і терору, яка забрала його здорове осердя, його мозок і силу. Позбавлене землі і худоби, обернене на безправних рабів, підступно розколоте на «активістів» і «ворогів народу», на «колгоспників» і класово ворожих їм «індусів», паралізоване страхом, селянство було приречене у цьому двобої з тоталітарним режимом сталінщини» [25, с. 81].

Маємо не мало підстави для віднесення до передумов масового вбивства голодом у 1932-1933 роках культурно-духовне покріпачення українського селянства, нівелювання національного сегменту його ментальності в попередні періоди. Йдеться про вихолощування із свідомості українців відчуття українськості, знищення природної духовної сутності селянина, ослаблення його волі та здатності до опору. Значні масиви селян, особливо молоді, рятуючись від голоду, тікали в міста де заради власного спасіння переходили на «городську» (російську) мову, пристосовувались до міських звичаїв.

Незамінне джерельне значення для аналізу нищівних наслідків насильницької політики голодної смерті, що вилилися в справжній геноцид та етноцид українського народу і нанесли глибоку травму традиційному менталітету українців, мають спогади безпосередніх свідків цих страхів. При цьому варто мати на увазі, що більшість авторів спогадів у роки голодомору були дітьми або підлітками, вони важко пережили смерть батьків і близьких, що дитячій пам'яті властива здатність яскраво виражати емоційне забарвлення пережитого. Багато з них скаржилися на хвороби, психосоматичні розлади, на відчуття своєрідного переслідування згадками про близьких, які зазнали голодної смерті, жаліються на підвищену збудженість, роздратованість, неспокійні сни, видіння. Наслідком терору голодом стали й такі явища як боязнь і перемирін влади, сліпе поклоніння їй або й не сприйняття, соціальна нетерпимість.

Відповідаючи на поставлені вище питання щодо змін у суспільній свідомості та поведінці людей, можна стверджувати, що масові репресії і голодомор призвели до глибинних деформацій ментальності як їх ідейних натхненників, організаторів і виконавців, так і психології мільйонних жертв, котрі вижили, їх дітей, онуків і правнуків. Перші, тобто кати стали ще більш наглими, самовпевненими, агресивними, жорстокими і безкомпромісними, готовими до нових репресій, а другі – жертви – морально і психічно подавленими та покірними, заляканими і розгубленими, підсвідомо залежними від влади. Унаслідок ментальної травми в масовій психіці селянства сталися незворотні зміни: невротичні розлади, відчутно вкоренилися страх, який передавався і наступним поколінням, недовіра та тривога, байдужість до чужого горя, відчуття безнадії, розпачу, пригніченості, розгубленості, надовго забулися такі почуття як радість, задоволення, комфорт. У фізично виснажених людей частими були різні порушення психіки, від страху та самогубств – до психічних розладів і повного руйнування морального стану, що виливалося навіть у неприродні факти людодійства. Тривале недоїдання, а відтак просто голодування настільки змінювало психічний стан людей, що штовхало їх на антилюдські вчинки. Нечуваним і аномальним явищем, виявом доведення до божевілля, здичавіння, втрати людяності став канібалізм, що зародився в умовах тотального геноциду [4, с. 152]. До речі, канібалізм часів голодомору не мав аналогів в історії українства. У розсекречених донесеннях ДПУ УСРР випадки людодійства фігурують майже по всіх областях республіки. Як зазначав відомий кіносценарист Б. Хандрос, автор документальних фільмів про голодомор, канібалізм став межею «між людиною і нелюдом, між людиною і звіром» [26, с. 117]. Водночас у мемуарній літературі зафіксовано не мало прикладів того, що невластиві українцям навіть поодинокі факти людодійства викликали суспільний осуд, обурення і гидотну інших людей.

Системний підхід до аналізу морально-психологічних змін в українському суспільстві в умовах голодомору неминуче підводить до проблеми войовничого атеїзму і насадження більшовиками атмосфери безбожництва. Борючись за виживання, шукаючи порятунку від голодної смерті, люди дедалі частіше забували християнські заповіді, ігноруючи такі поняття як мораль, совість, дружба, любов до ближнього тощо. На зміну їм приходили жорстокість, страх, зрада, доноси, грабунки. Забуттю був підданий традиційний для українців ритуал поховання – тризна за померлими, прощання з ними. Тіла померлих, а часом і ще живих скидали у ями чи рови, не ставлячи ні хрестів, ніobelісків і навіть табличок. Тисячі людей, які пережили голод, прирівнюють своє життя до жорстоких катувань. Не оминули психологію людей і реакція на

страждання інших, їх муки та смерті. Дослідники голодомору наводять численні приклади зниження репродуктивності українських родин, моральної деградації села, крадіжки, пограбування своїх односельців, факти самосудів над кривдниками, спійманими на злочинах тощо.

З'ясовуючи транзитні наслідки голодомору, неможна оминати й навіювання думки, ніби бути українцем – небезпечно, вичавлювання із людських душ відчуття українськості, національної ідентичності, а разом із ним таких ментальних чеснот як цінність людського життя, віра, совість, милосердя, співчуття ближнім, природна побожність, схильність робити добро тощо. Водночас отримали поширення совкова свідомість, русоцентризм, психологія жертви, синдром хронічного невдоволення, заниженої самооцінки, а також такі риси як подвійна мораль, нетерпимість до думки іншого, агресивність. «Совок» і сьогодні живе минулим, виступає прихильником твердої руки, вороже ставиться до чужої думки, демократії і західних цінностей. Під впливом олігархату і гібридної війни, розв'язаної путінським режимом, масового поширення набувають не властиві для української традиції такі явища як корупція, хабарництво, злочинність, потяг до збагачення, девальвуються традиційні цінності.

Таким чином, свідомо і навмисно організований більшовицькою владою голодомор 1932-1933 років в Україні – не просто трагічна сторінка в історії, а справжня демографічна, соціально-психологічна, морально-етична і ментальна катастрофа, незагоєна рана на тілі української нації, яка й досі продовжує кровоточити. Він наніс українській нації як масштабні демографічні втрати, так і помітно порушував моральні засади людяності, деформував традиційну ментальність, ослабив споконвічну любов і прив'язаність українців до землі, похитнув їх козацько-лицарську гідність, почуття гордості та свободолюбивий дух, сформував, за словами Джеймса Е. Мейса, постгеноцидний синдром страху і зневіри, хворобливий стан злості, підозри, пригніченості, безвиході, відчаю. «Страх, який «проник у кістки», передавався з покоління в покоління, відчувається й досі. Живучість травмованої ментальності засвідчують наявність глибоких метастазів моральної деградації і деструктивної поведінки частини людей у сучасному повсякденні: криміналізація суспільства, його маргіналізація, корупція, рейдерство, виправдання крадіжок, пасивне ставлення до громадського життя, сповідування принципу «моя хата скраю».

Підбиваючи підсумки, видається доцільним висловити низку пропозицій щодо подальшого дослідження проблеми, опрацювання «дорожньої карти» подолання ментальних і морально-психологічних наслідків голодомору як злочинної політики комуністичного режиму, шляхів оздоровлення ментальності української нації, повернення до її традиційних рис, активізації виховної та роз'яснювальної роботи. Велика роль тут належить засобам масової інформації, науковим студіям, Асоціації дослідників голодоморів, продовженню роботи по створенню «Книг пам'яті», діяльності існуючих музеїв «Меморіал пам'яті жертв голодомору» в Києві, Меморіалу жертв голодомору в Харкові, Музею пам'яті жертв Голодомору в Меджибожі та створення нових музейних установ і меморіальних комплексів. Відрадно, що традиційними стали щорічне відзначення Дня пам'яті голодоморів, запалювання свічки як вияв згадування і смутку за погиблими, покладання квітів до меморіалів і пам'ятників жертвам голодної смерті, богослужіння в церквах. Для усунення елементів формалізму і компанійщини в проведенні масових заходів, присвячених пошануванню жертв Голодомору, можна було б пильніше придивитися до досвіду євреїв щодо відзначення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту і актуалізувати його в наших умовах. Важливо враховувати, що подолання негативних наслідків голодомору для ментальності українців – не стихійний процес, тим більше він протікає в умовах кризи і війни, розв'язаної путінським режимом Російської Федерації. Він потребує постійної уваги з боку органів державної влади, громадянського суспільства, інтелектуального середовища, співпраці із світовим співтовариством.

Список використаних джерел

1. Борисенко В. Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців 1932-1933 роках / В. Борисенко. – К. : ВД «Стилос», 2007. – 288 с.
2. Веселова О. М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – К. : Вид-во М. П. Коць, 2000. – 270 с.
3. Відлуння голодомору-геноциду 1932-33 рр. : етнокультурні наслідки голодомору в Україні. – Л. : НТШ, 2005. – 199 с.
4. Джеймс Е. Мейс. Висновки та перспективи дослідження голоду / Дж. Е. Мейс // Сучасність. – 1993. – № 4. – С. 150-155.

5. Дровозюк С. І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ ст. : історіографічний нарис / С. І. Дровозюк. – Вінниця : О. Власюк, 2005. – 364 с.
6. Калакура Я. С. Ментальний вимір української цивілізації / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – К. : Генеза, 2017. – 560 с.
7. Калакура Я. С. Українознавчий погляд на Голодомор 1932-1933 років як етноцид українського народу / Я. С. Калакура // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 96-102.
8. Капустян Г. Голод і селянська ментальність / Г. Капустян // Голод-геноцид 1933 року в Україні. – К. ; Нью-Йорк, 2000. – 536 с.
9. Капустян Г. Т. Голодомор 1932-1933 рр. : причини та наслідки / Г. Т. Капустян // Голодомор 1932-1933 років на Кременчуччині : матеріали наук. конф. – Кременчук : Криниця, 1993. – 44 с.
10. Кара-Мурза С. Советская цивилизация: от начала до наших дней / С. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2008. – 1198 с.
11. Костомаров Н. И. Две русские народности / Н. И. Костомаров. – К. ; Х. : Майдан, 1991. – 72 с.
12. Коцур Ю. Втрата самотності сімейних обрядів українського селянства внаслідок голодомору 1932-1933 років (за матеріалами Роменщини) / Ю. Коцур // Голодомор 1932-1933 років : втрати української нації. – К. : [Б. в.], 2017. – С. 180-186.
13. Кульчицький О. Світовідчуження українців / О. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
14. Кульчицький С. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид / С. Кульчицький. – К., 2005. – 230 с.
15. Марочко В. Голодомор 1932-1933 рр. / В. Марочко. – К. : [Б. в.], 2007. – 64 с.
16. Марочко В. Територія Голодомору 1932-1933 рр. / В. Марочко. – К. : [Б. в.], 2014. – 64 с.
17. Марочко В. І. Голодомор в Україні : хроніка / В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – К. : ВД КМА, 2008. – 294 с.
18. Мехеда Н. Історіографія соціально-демографічних та морально психологічних наслідків голодомору 1932-1933 років / Н. Мехеда // Голодомор 1932-1933 років : втрати української нації. – К. : [Б. в.], 2017. – С. 122-126.
19. Рева І. По той бік себе. Культурні та психологічні наслідки Голодомору та сталінських репресій / І. Рева. – Дніпропетровськ : А. Л. Свідлер, 2013. – 269 с.
20. Федотов Г. «Ханская ставка перенесена была в Кремль» [Электронный ресурс] / Г. Федотов. – Режим доступа : <https://urb-a.dreamwidth.org/525110.html>
21. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства / В. Сергійчук. – Вишгород : ПП СЕРГІЙЧУК М. І., 2015. – 168 с.
22. Слободян Л. Голодомор 1932-1933 років як інструмент політики де українізації / Л. Слободян // Гілея : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 74. – С. 48-51.
23. Стасюк О. Доноси, крадіжки, самосуди в роки голодомору як наслідок репресивної політики радянської влади до українських селян / О. Стасюк // Голодомор 1932-1933 років : втрати української нації. – К. : [Б. в.], 2017. – С. 175-179.
24. Толстой А. Две Руси [Электронный ресурс] / А. Толстой. – Режим доступа : <https://voronz.in.ua/rekomend/17-3-17819>.
25. 33-й : Голод : народна книга – меморіал / упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К. : Рад. письменник, 1991. – 584 с.
26. Хандрос Б. Смертні листи : документальна повість / Б. Хандрос. – К. : Дніпро, 1993. – 128 с.

Ya. S. Kalakura

MORAL-PSYCHOLOGICAL AND MENTAL MEASUREMENT CONSEQUENCES OF THE FAMINE OF 1930s IN UKRAINE

Methodological, historiographical and source aspects of the study of social injuries, moral and psychological, mental and ethical consequences of the Stalinist regime of famine-genocide 1930s for the Ukrainian people were described. Their interrelation with large-scale demographic losses is shown, with forced collectivization, mass repressions, deportations, evictions, the enslavement of the Ukrainian peasantry, the artificial division of the poor, middle peasants and kulaks, the destruction of its natural essence, folk culture and spirituality, the revealed devastating influence on deformation of consciousness of people were defined. It is about leveling the national segment of the mentality of Ukrainians, eroding from their consciousness a feeling of ethnic identity, the weakening of the undefeated peasant's and their ability to resist, the devaluation of such concepts as morality, conscience, friendship, love of neighbor. Unhealthy and abnormal phenomenon, a manifestation of bringing to insanity, serfdom, loss of humanity became as a result of total famine-genocide.

The attention is drawn to the inheritance of post-genocidal syndrome of Ukrainian society, a complicated bitter memory of the tragic victims of repression and famines, which manifests itself in the

feelings of fear, perniciousness, uncertainty, disbelief, in manifestations of inferiority, smallrussian, marginality, godlessness, aggressiveness. The complex of USSR mentality is reflected in metastases of moral degradation and the destructive behavior of a part of people in the criminalization of society, corruption, raiding, justifying theft, in a passive attitude to public life, professing the principle "None of my business".

A number of suggestions for further study of the problem are formulated, as well as a lot of practical recommendations aimed at their overcoming are outlined moral-psychological and mental-ethical consequences of famine as a criminal policy of the communist regime, on the improvement of the mentality of the Ukrainian nation, return to its traditional features through the activation of educational prospect work.

Keywords: Ukraine, history, methodology, Holodomor-genocide of the 1930's, mentality, psychological and moral-ethical traumas, post-genocidal syndrome.

Надійшла до редакції 22 вересня 2017 року

* * *

УДК 321:159.953 (09) (477)

А. М. Киридон, С. С. Троян

ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЇ В СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ

Політика пам'яті – це сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. Політика пам'яті стосується передусім інтерпретації минулого й вибудовується з огляду на конкретні внутрішні й зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади. Предмет політики пам'яті є подвійним, та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті, як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина.

Політика пам'яті та її конструювання займає важливе місце в функціонуванні посткомуністичних суспільств. На цьому просторі виник цілий ряд відповідних інституцій, які прагнуть знайти відповідь на запити суспільства. Український інститут національної пам'яті (УІНП) – державна установа, створена на основі Постанови Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 року як центральний орган виконавчої влади. Після реорганізації УІНП функціонував як науково-дослідна установа впродовж 2011-2014 років. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 року УІНП знову набув статусу центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті. Його діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури.

Нове керівництво інституту змінює функціональне спрямування інституції, підкреслюючи, що ця установа має в своїй діяльності орієнтуватися на подібні структури в інших посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. Серед пріоритетних напрямків – створення архіву національної пам'яті, інформування суспільства про результати наукових досліджень минулого, робота з місцями пам'яті (пам'ятники, музеї, могили людей – жертв репресій, учасників воєн, борців за незалежність).

Провідною інституцією пам'яті в Румунії є Інститут із дослідження злочинів комунізму в Румунії (*Institutul de Investigare a Crimelor Comunistului în România*), який за можливостями цілком можна порівняти із польським та чеським аналогами. Інститут виник на базі створеної указом №187 від 7 грудня 1999 року Національної ради з вивчення архівів Securitate (*Consiliul Național Pentru Studierea Arhivelor Securității – CNSAS*). У листопаді 2009 року за урядовою постановою Інститут був об'єднаний з Національним інститутом пам'яті румунської еміграції (рум. *Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc*) в Інститут досліджень комуністичних злочинів у Румунії і пам'яті румунської еміграції (рум. *Institutul de Investigare a Crimelor Comunistului în România și Memoria Exilului Românesc*). Основними напрямками діяльності Інституту є збір, організація архівного зберігання і публікація документів періоду діяльності румунської еміграції 1940-1989 роки; сприяння науковим дослідженням історії комуністичного режиму; збір документів і показів свідків щодо репресивних дій комуністичного режиму і передача їх слідчим органам для порушення карних справ; публікація свідчень про злочини і зловживання з боку діячів комуністичного режиму.

Формування політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому міждисциплінарному дослідженні всієї складності й тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого. Такий висновок актуальний і справедливий для сучасних дискурсів стодій і політик пам'ятей як в Україні та Румунії, так і в інших країнах Центральної та Східної Європи, реалізації в цьому контексті різноманітних державних, громадських і наукових дослідницьких проектів.

Ключові слова: політика пам'яті, Україна, Румунія, Інститути національної пам'яті, студії пам'яті.